

Het maatschappelijke als tekst

Een reactie op Nico Wilterdink

In het artikel waar Wilterdink (1989) een reactie op schreef, vroeg ik mij af hoe Eliaanse historisch-sociologen er toe kunnen komen de maatschappelijke ontwikkeling als een van toenemende civilisatie te typeren. In elementaire vorm gaat dat ongeveer zo: nadat bijvoorbeeld in 1700 een uiting is waargenomen en in 1900 een andere, wordt van beide eerst gezegd dat ze teken zijn van één en hetzelfde, van civilisatie, en vervolgens dat die civilisatie in 1700 minder was dan in 1900. Op grond van deze twee operaties besluiten zij tot een trend: toenemende civilisatie.

Dat is een intrigerende interpretatie, maar zij wordt gedaan in een domein van wetenschap en dus kan men naar de methodologie ervan vragen. Dat heb ik in mijn artikel gedaan. Ik heb daarin kritiek geleverd op deze methodologie aan de hand van enkele studies van Nederlandse historisch-sociologen die in de traditie van Elias werken. Ik heb ook een voorstel tot verbetering gedaan.

Mijn kritiek was dat ik geen bevredigende legitimatie aantrof voor de interpretatie van het verleden. In mijn speurtocht in enkele Eliaanse historisch-sociologische studies bleek Goudsblom met een 'behoedzame' interpretatie genoegen te nemen, Van Daalen een 'theorie' ter legitimatie van haar interpretatie aan te voeren en Kempers aan een uitvoerige analyse eenvoudig enkele alinea's toe te voegen waarin in navolging van de 'theorie van Elias' een interpretatie in termen van civilisatie wordt gegeven.

Omdat ik ook zelf geen rechtvaardiging kon bedenken voor zo'n interpretatie van het verleden, heb ik een alternatief voorgesteld: niet interpretatie van het verleden, maar beschrijving ervan, in termen van de toenmalige lokale interpretaties door betrokkenen zelf, en vervolgens verklaring van die interpretaties via de in andere (co-)teksten verwoorde spreekwijzen of 'vertogen' die deze interpretaties vormgaven. Als er van een trend sprake is, zou deze te zien zijn in de beschrijving van opeenvolgende interpretaties van opeenvolgende evenementen in de historie en van de vertogen die daarin achtereenvolgens tot gelding werden gebracht. In zo'n beschrijvende

geschiedschrijving kan een historisch-socioloog er van afzien aan die beschrijving nog eens een interpretatie toe te voegen.

Wilterdink heeft dit voorstel van kritiek voorzien en op grond daarvan afgewezen. Zijn in mijn ogen voornaamste bezwaren zijn de volgende:

(1) Mijn voorstel te streven naar een beschrijvende (historische) sociologie is problematisch. Volledig interpretatieloze beschrijving is in de praktijk bijna nooit te bereiken. Ook al mijn voorbeelden van beschrijvende historische sociologie berusten in feite op interpretatie.

(2) De echte sociale werkelijkheid is die van mensen, niet die van teksten. De meeste teksten zijn hoogstens een afgeleide van waar het sociologen werkelijk om zou moeten gaan.

(3) Tekstsociologen letten alleen op de betekenissen van betrokkenen en te weinig op de context. Zij veronachtzamen de dingen waar de woorden naar verwijzen en verwaarlozen de niet-talige context.

(4) Tekstsociologen brengen zo een drastische beperking in de sociale werkelijkheid aan en dus in (het object van) de sociologie. Voor tekstsociologen kan - met de methodologie van beschrijving als criterium - veel sociologie als onwetenschappelijk naar de prullemand worden verwezen. Weber zou zijn vraag naar de geest van het kapitalisme zelfs niet eens hebben kunnen stellen.

Tegen al deze punten valt wat in te brengen.

1 Is beschrijvende sociologie mogelijk?

In zijn eerste punt van kritiek brengt Wilterdink het probleem van beschrijving en interpretatie terug tot een pragmatisch probleem. Daarmee gaat hij er overigens aan voorbij dat ik het probleem op theoretische wijze aan de orde heb gesteld, maar daarover later. Voor Wilterdink is de vraag of de sociale werkelijkheid zo te beschrijven is dat een natuurgetrouwe afbeelding daarvan het resultaat is.

In zijn antwoord komt hij tot een genuanceerd oordeel. Weliswaar is 'pure, interpretatieloze beschrijving' (p. 91) niet mogelijk, maar onder bepaalde omstandigheden is beschrijving als pool in het continuum van interpretatie naar beschrijving dicht te benaderen. Hij geeft daarvan ook een aantal voorbeelden: 'cijfers van het statistisch zakboek', 'de beschrijving van planten volgens de in de biologie gangbare systematiek', uitspraken als 'de aarde draait om de zon', en

'demografische gegevens' zoals bijvoorbeeld verwoord in de uitspraak 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen mensen' (pp. 93, 94 en 96). Deze uitspraken vat Wilterdink op als 'nauwkeurige beschrijvingen met een hoge mate van evidentie' (p. 96).

1.1 De vanzelfsprekendheid van beschrijving

Er is iets dat opvalt aan deze voorbeelden. In een aantal uitspraken zijn bijzondere formuleringen opgenomen. Zo wordt 'de beschrijving van planten' gekoppeld aan de 'in de biologie gangbare systematiek' en presenteert hij de beschrijving van de aarde als 'draaiend om de zon' als een 'langzamerhand vanzelfsprekende'. Een soortgelijke formulering is te vinden in zijn algemene kenschets van een beschrijvende uitspraak. Een uitspraak kan naar Wilterdinks opvatting als beschrijvend worden aangemerkt 'als het verband met empirische waarnemingen als direct en betrekkelijk onproblematisch wordt beschouwd, zodat over het waarheidsgehalte van de uitspraken een hoge mate van intersubjectieve overeenstemming bereikbaar is' (p. 93). Steeds verwijst Wilterdink in de toegevoegde formuleringen naar sociale processen die deze uitspraken het karakter van beschrijvingen geven. Dat geldt impliciet ook voor twee uitspraken die Wilterdink zonder dergelijke formuleringen presenteert: 'De aarde draait om de zon' en 'In Nederland woonden in 1920 6,8 miljoen mensen'. Beide uitspraken zijn geen beschrijvingen, maar de resultaten van bureaucratische processen in het eerste geval en van natuurwetenschappelijke praktijken in het tweede. Wilterdink kan deze uitspraken alleen maar voor beschrijvingen houden omdat hij als vanzelfsprekend gelooft in de betrouwbaarheid van de bureaucratie en van de natuurwetenschap. De al of niet expliciet toegevoegde formuleringen werpen een bijzonder licht op wat Wilterdink - misschien onbedoeld - hier als beeld van beschrijving oproept. Uitspraken zijn blijkbaar pas beschrijvingen als zij als 'evident' voorkomen en de status van 'vanzelfsprekendheid' hebben bereikt (zie over dit proces: Nijhof 1989). Deze wat vreemde formuleringen in de omschrijving van beschrijvende uitspraken raken de kern van wat ik als mijn standpunt zal verdedigen.

1.2 Over de keuze van woorden

Alle uitspraken die Wilterdink als beschrijvend presenteert houden een keuze van woorden in en die is in principe arbitrair. Als iemand al

hetzelfde zou kunnen waarnemen, zou hij ook hebben kunnen zeggen 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen blanken'. De beschrijvingen van Wilterdink zijn daarom alleen al interpretaties. Over uitspraken kan op een bepaald moment 'overeenstemming' bestaan, maar die overeenstemming vloeit niet uit de aard van de dingen voort. De werkelijkheid is voor ons niet eenvoudig gegeven maar alleen in 'betekening' kenbaar, in verwoordingen meestal. Elke uitspraak ergens over, elke verwoording van wat er gebeurt, is altijd een mogelijke uitspraak, en dus een interpretatie.

Het gebruik van een woord impliceert bovendien niet alleen keuze, maar ook onderscheiding. Dat inzicht is 36 jaar geleden al in de sociologie verwoord: 'Strictly speaking, there are no such things as facts, pure and simple. All facts are from the outset facts selected from a universal context by the activities of our mind. They are, therefore, always interpreted facts...' (Schutz 1962, p. 5). Dat betekent dat de objecten de woorden niet bepalen, maar de woorden de objecten. Dit te beweren houdt geen ontkennen van de dingen of van 'de' werkelijkheid in - zoals Wilterdink lijkt te veronderstellen - maar louter de constatering dat de wereld alleen maar kenbaar is door deze te benoemen. Het is dus geen kwestie van de keuze tussen het ding en het woord. Het is een kwestie van een woord of een ander woord, van 'de pest' of 'de epidemie', van 'een microbe' of 'de gesel Gods'.

1.3 Verwoording en vertogen

Maar dat is het niet alleen. De werkelijkheid wordt niet in zomaar woorden gepresenteerd. Woorden staan niet op zich, maar vormen deel van 'systemen van verwoording'. 'Objects are not given to us prior to our system of representation, what counts as one object or the same object is a function of how we divide up the world' (Searle 1983, p. 231). Dat geldt voor elk object dat onderkend wordt, niet speciaal voor de objecten van de sociologie. Zonder deze 'systemen van representatie' zien wij niets. Deze systemen van representatie zijn in elke waarneming werkzaam. Zij zijn niet kenmerkend voor de sociologie. Dat worden zij pas als zij een specifieke maatschappelijke vormgeving kennen, zoals het kleursysteem van de eskimo's een bijzonder blijkt te zijn en de onderscheiding van ziektebeelden in de Filippijnen andere wegen volgt dan die in de geneeskundige praktijk in Nederland. Steeds zijn hier maatschappelijke 'vertogen' werkzaam, sociaal geordende wijzen van zien, of beter, van verwoor-

ding. Dat is wat sociologen onderscheidt van taalfilosofen zoals Searle. Sociologen onderzoeken het maatschappelijke karakter van benoemingsprocessen. In zulke maatschappelijke benoemingsprocessen krijgt de sociale werkelijkheid haar specifieke gestalten.

Woorden hebben maatschappelijk gezien een verleden; zij zijn eerder gebruikt. Ze zijn opgenomen in het maatschappelijk taalgebruik. De één kan 'gerochel' een 'longontsteking' noemen, een ander 'een geluk bij een ongeluk', en weer een ander 'benauwdheid', maar al deze benamingen, ook die van 'gerochel', zijn gesitueerd in 'systemen van representatie', in maatschappelijke spreekwijzen, in vertogen die eerder en elders zijn verwoord en nu tot gelding worden gebracht.

1.4 Over de sociale werkelijkheid

De onderkenning hiervan brengt naar mijn opvatting de grootste scheiding teweeg onder hedendaagse sociologen, groter dan die tussen richtingen van welke naam dan ook. In het ene kamp treft men degenen die de sociale werkelijkheid voor gegeven houden en in principe ook voor te beschrijven, al erkent men dat dat laatste in de praktijk vaak moeilijk is. In het andere kamp bevinden zich degenen die beweren dat 'in doing sociology ... every reference to the "real world", even where the reference is to physical or biological events, is a reference to the organized activities of everyday life' (Garfinkel 1967, p. VII). De bureaucratie van de volkstelling en de praktijk van het natuurwetenschappelijk onderzoek zijn voorbeelden van zulke 'organized activities'. Een onderzoeker kan wel eenduidige beschrijving nastreven, bijvoorbeeld via 'rigorous literal description of physical and biological properties of sociological events', maar dit gaat 'at the cost of ... neglecting the properties that make evens sociological ones...' (pp. 102 en 103). Het sociologische van een gebeurtenis zit hem niet in het ding zelf, maar in de betekenissen die het krijgt. De eigen aard van de sociale werkelijkheid en dus van het object van de 'discipline' sociologie brengt met zich dat zelfs 'biological happenings' niet als gegeven kunnen worden beschouwd, maar worden 'discovered', 'recognized', 'named', en 'treated' en de 'very recognition and naming of such biologically locatable events ... occur as social activities: social in that the propriety of the names given is determined by a cultural tradition...' (Sudnow 1967, p. 9). Dat geldt - om een ander biologisme in de (medische) sociologie te noemen - bijvoorbeeld ook voor ziekten. 'Disease entities identified

by modern medicine' vormen geen 'natural objects which exist prior and independent of their isolation or designation by doctors. ... Concepts of disease thus have no necessary, transhistorical, universal shape, and reflect a particular way of viewing the world', in de woorden van Morgan, Calnan en Manning (1985, pp. 22 en 29).

Woorden van onderkenning en benoeming kunnen volgens Wilterdink in principe beschrijving inhouden, al erkent hij dat dat in de praktijk moeilijk is te realiseren. In deze stellingname wordt het proces van gespecificeerde betekenistoekenning dat in iedere verwoording schuilgaat miskend.

1.5 De sociale werkelijkheid van een uitspraak

In de formuleringen van Wilterdink is sprake van 'de werkelijkheid' (o.a. p. 93) waar uitspraken over zouden gaan. Voor Wilterdink bestaat de sociale werkelijkheid uit de 'dingen' die gebeuren. Voor hem verwoordt de uitspraak 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen mensen' zo'n sociologisch feit. In mijn opvatting is zo'n feit pas een sociologisch feit als er betekenis aan wordt toegekend. De verwoording zelf is al een toekenning van betekenis aan iets dat in het land aanwezig is.

Wilterdink kijkt naar talige uitingen en vraagt zich af wat de relatie ervan is met de achterliggende werkelijkheid. Die werkelijkheid is het waar het hem om lijkt te gaan. Mij gaat het om het vervolg van die uitspraak, om het gevolg ervan, om wat er mee wordt gedaan, wat erop wordt gezegd en wat er over wordt geschreven. In dat gevolg krijgt een uitspraak maatschappelijke betekenis. Deze betekenis ligt buiten de werkelijkheid die Wilterdink op het oog heeft. Maatschappelijke betekenis is iets dat ergens aan verbonden wordt, dat ergens op volgt. Voorzover zich het maatschappelijk proces in taal voltrekt, is deze betekenis daarom te vinden in 'de volgende uitspraak'. Daarin wordt de betekenis van een uitspraak vastgelegd, voor een moment. Het is de relatie tussen een uitspraak en een daaropvolgende die daarom in mijn ogen het object van de sociologie uitmaakt. Daarin vindt het maatschappelijke proces van betekenisproductie plaats, voor zover althans betekenisproductie zich in talige vormen voltrekt. Tekstsociologen proberen juist dat proces te beschrijven en te verklaren.

1.6 Beschrijving van talige betekenisproductie

Deze talige betekenisproductie nu is de enige vorm van betekenisproductie die te beschrijven is. Een tekstsocioloog kan de betekenissen van een uitspraak als 'ik voel mij lusteloos' eenvoudig beschrijven als hij de daaropvolgende uitspraken overschrijft, bijvoorbeeld die op de patiëntenkaart: 'depressie: tryptizol', of die aan de huistafel: 'je moet niet zeuren'. En ook kunnen de uitspraken uit co-teksten beschreven worden die de transformatie van de ene uitspraak in de andere zouden kunnen verklaren, in dit geval bijvoorbeeld die uit een handboek geneeskunde of uit een in bepaalde kring gebruikelijke spreekwijze over als psychisch geïnterpreteerde problemen van mensen.

Over het probleem van beschrijving of interpretatie zijn Wilterdink en ik het dus tegelijkertijd nagenoeg volledig eens en oneens. Pragmatisch gesproken zijn zowel Wilterdink als ik van mening dat beschrijving nagenoeg onmogelijk is. Maar de uitzonderingen die wij beiden noemen zijn geheel verschillend van aard. Wilterdink verwijst naar uitspraken, waarin de band met een externe realiteit er een lijkt van evidente afbeelding, als voorbeelden van beschrijving. Ik verwijs naar uitspraken waarvan de betekenis wordt vastgelegd in volgende uitspraken als plaatsen waar beschrijving mogelijk is. Hierachter schuilt een theoretisch verschil van mening over dat wat de sociale werkelijkheid genoemd wordt. Voor Wilterdink bestaat die werkelijkheid uit dat wat er is of wat er gebeurt. Beide zijn volgens Wilterdink maar in uitzonderingsgevallen te beschrijven. Sociologie bestaat daarom voor hem noodgedwongen voornamelijk uit interpretatie. Voor mij heeft de sociologie echter niet van doen met de dingen die gebeuren, maar met de betekenissen daarvan. Die betekenissen zijn altijd interpretaties van wat er gebeurt. Voor tekstsociologen is zowel veel van wat er gebeurt als de betekenis daarvan te vangen in uitspraken en dus te beschrijven. Alleen talige uitingen zijn te beschrijven omdat zij zijn 'over te schrijven'. Wat bij de geringste fysieke uiting niet lukt, is bij taalgebruik wel mogelijk. Daarom is taal zo'n aangewezen instrument voor sociologisch onderzoek. Vandaar ook de tekstsociologie: uit noodzaak. Eén uitspraak overschrijven is nog geen sociologie. Dat wordt het pas bij twee, als althans die tweede als een interpretatie, als een 'lezing' van de eerste kan worden beschouwd. In deze zin is er een beschrijvende sociologie mogelijk. De tekstsociologie zoals door Hak (1988) voorgesteld heeft dit karakter. Deze tekstsociologische onderneming kan worden getypeerd

als de beschrijving van maatschappelijke interpretaties. Zo is ook een beschrijvende historische tekstsociologie mogelijk. Daarvoor heb ik in mijn artikel een pleidooi gevoerd. Een historisch socioloog kan bijvoorbeeld beschrijven hoe de pest in de Middeleeuwen in uiteenlopende kringen en in verschillende perioden in historische bronnen werd verwoord. Hij kan ook beschrijven welke vertogen uit die tijd, die in deze bronnen of in andere teksten worden aangetroffen, in de diverse verwoordingen van de pest werden toegepast. Zo kunnen de specifieke betekenissen die aan de pest werden toegekend worden verklaard. Aan zo'n beschrijving hoeft geen woord te worden toegevoegd. Van interpretatie hoeft daarom geen sprake te zijn.

Dat wil niet zeggen dat in de tekstsociologie interpretatie helemaal kan worden uitgesloten. Daarin heeft Wilterdink in zijn pragmatische oordeel gelijk. Vaak is niet zeker of een volgende uitspraak als een lezing van een voorgaande kan worden beschouwd en ook bij de verklaring van de transformatie van een uitspraak via co-teksten speelt nagenoeg altijd selectie en dus interpretatie een rol.

In zoverre ook heeft Wilterdink gelijk en is er geen sprake van een 'dilemma' tussen interpretatie en beschrijving, waar ik in mijn artikel van repte. Maar zover als Wilterdink ga ik ook weer niet. Volgens hem hoeft een beschrijving van toenmalige opvattingen (over eetgewoonten bijvoorbeeld) niet in strijd te zijn met een hedendaagse interpretatie daarvan (in termen van civilisatie bijvoorbeeld (p. 98). 'In strijd' misschien niet nee, maar dat was ook niet waar het mij om ging. Mijn vraag was op grond waarvan historisch-sociologen zo'n interpretatie als wetenschap kunnen verdedigen. Daarover lees ik weinig. Alleen dat zulke interpretaties 'boeiend' kunnen zijn. Maar daar gaat ons verschil van mening niet over. Een interpreterende historische sociologie is niet gelegitimeerd door haar 'interessant' te vinden. Deze kwalificatie lijkt ontleend aan een ander domein dan dat van de wetenschap, misschien aan dat van de cultuur van intellectuele interpretatie. Onderzoeksbevindingen kunnen 'niet boeiend' (p. 102), 'niet interessant' (pp. 96 en 100) of 'steriel' (p. 96) worden gevonden, maar daaraan kan geen argument worden ontleend om het onderzoek of de methodologie ervan te verwerpen, evenmin als het 'interessante' van bevindingen de kwalificatie 'wetenschap' rechtvaardigt.

Aardig is het trouwens te lezen dat Wilterdink aan het slot van zijn artikel met mijn pleidooi voor een beschrijvende historische sociologie blijkt in te stemmen. In zijn verdediging van interpretatie voert hij een 'toetssteen' (p. 98) op als methodische waarborg. Die toetssteen

voor 'de juistheid van de interpretatie' blijkt te zijn gelegen in 'de bevestiging ervan door beschrijving van de onderzochte opvattingen'. Accoord. Maar waarom het daarbij dan niet laten?

1.7 Beschrijvende Eliaanse historisch-sociologen

Wilterdink verwijt mij tenslotte tekenen van een beschrijvende methodologie te zien in het werk van Eliaanse sociologen waar deze in zijn ogen interpreterend bezig zijn (p. 92). Maar Goudsbloms (1987) woorden wekken toch de indruk van beschrijving als hij Middeleeuwse interpretaties van lepra vermeldt: 'Het kwaad van de melaatsheid werd beschouwd als een door God gezonden straf... Wie door deze straf was getroffen werd als onrein en zondig beschouwd...' (p. 189). En als Van Daalen (1987) in haar proefschrift schrijft, dat 'de angst voor het uitbreken van epidemieën en voor besmettingsgevaar ... heel belangrijk was' (p. 51), suggereert zij op zijn minst dat zij die interpretatie aan haar briefschrijvers heeft ontleend en dat zij deze hier beschrijft. Van haar interpretatie van 'statusgevoeligheid' daarentegen vermeldt zij expliciet dat zij deze niet aan de brieven heeft ontleend, maar aan een sociologisch werk van later datum. En Kempers (1987) vindt inderdaad geen briefje met het woord 'allegorie' op zijn fresco's, maar wat hij wel vindt, daarover zwijgt Wilterdink. Hij beschrijft wat er in de toenmalige wetboeken van de staat Siena stond en poogt die teksten vervolgens in verbinding te brengen met wat hij op de fresco's aantreft (pp. 139-149 en 376). Hij probeert toenmalige betekenissen van de beelden op de fresco's op het spoor te komen vanuit lokaal functionerende teksten. Dat is in ieder geval een inzet die overeenkomt met wat tekstsociologen bepleiten als sociologische onderzoekers de betekenis van iets in het verleden willen achterhalen. De wetboeken gelden voor Kempers als de co-teksten, als de vindplaatsen van de vertogen aan de hand waarvan de toenmalige schilders en de lokale toeschouwers de beelden waarschijnlijk hebben gemaakt en bekeken. Natuurlijk moet hij zich behelpen met wat er nog aan co-teksten beschikbaar is om toenmalige lezingen te kunnen reconstrueren. De enige toets of de fresco's inderdaad in die tijd gemaakt en bekeken werden op een wijze die de teksten van de wetboeken suggereren, zijn natuurlijk teksten waarin toenmalige interpretaties vermeld staan. Daarvan lijken er weinig bekend, maar dat is nog geen reden om dan maar als socioloog zelf aan het interpreteren te slaan. Kempers richt zich daarom terecht voornamelijk op een voorzichtige poging tot beschrijving van waarschijnlijke

toenmalige lokale interpretaties.

2 De 'echte' sociale werkelijkheid

Het tweede punt van kritiek is dat teksten in de regel niet de 'echte' sociale werkelijkheid vormen. In de sociologie zou het gaan om 'de echte mensenwereld' (p. 102). Wilterdink keert zich tegen iets dat hij met de naam 'constructionisme' aanduidt. Het bezwaar is dat teksten 'alleen maar woorden zijn', terwijl het in de sociologie gaat om de sociale werkelijkheid van de 'dingen' die er zijn of zijn geweest, van de 'dingen' die gebeuren, van 'microben', 'stoommachines' en 'bevolkingsaantallen'. Weliswaar horen daar ook teksten bij, maar de sociale werkelijkheid omvat meer.

Deze kritiek lijkt mij voort te komen uit misverstand. Het misverstand is dat ik met de verwijzing naar de betekenis van verwoording zou ontkennen dat er iets buiten die verwoording is. Te zeggen dat de dingen alleen maar via woorden kenbaar zijn, en te beweren dat voor elke verwoording ook een andere kan worden gebruikt, en dat - als we dezelfde woorden gebruiken en als we dat 'vanzelfsprekend' vinden - er alleen maar van een maatschappelijk proces sprake is en niet van een proces dat uit de aard van de dingen voortvloeit, dat alles houdt helemaal niet in dat er niets anders is, en ook niet dat er alleen maar woorden zouden zijn. Dat iets wat is en benoemd wordt ook een andere naam kan krijgen, is echter juist het kenmerkende van de sociale werkelijkheid. Dat kenmerk maakt de sociologie mogelijk.

Het 'onderscheid tussen woorden en werkelijkheid is weggefallen' (p. 102), schrijft Wilterdink verontrust. Het brengt hem zelfs het spookbeeld van de wereld van Farraguista in herinnering. Maar Wilterdink's verontrusting leidt tot een gevecht tegen bierkaaien. Alsof woorden in de plaats zouden komen van de dingen. Woorden maken de dingen alleen maar kenbaar en hechten er betekenissen aan. Zo verschijnen de dingen in de sociale wereld, juist omdat de dingen geen betekenis van zichzelf hebben. Die krijgen ze eerst in het maatschappelijk (taal)verkeer. En in de toekenning van woorden manifesteert zich het regelmatige en dwangmatige dat de wereld van het taalgebruik tot een sociale maakt. Die talige wereld is door sociologen te beschrijven en te verklaren. Overigens begrijp ik niet goed waarom Wilterdink zich zo verzet als wordt voorgesteld de maatschappelijke werkelijkheid te onderzoeken als een geheel van inter-

pretaties of lezingen als hij ook zelf van mening is dat kennis van de werkelijkheid bijna niet anders dan via interpretatie kan worden verkregen (zie punt 1 van zijn kritiek).

Waar Wilterdink zijn kritiek kennelijk aan ontleent is het feit dat fysieke zaken invloed kunnen uitoefenen op de maatschappelijke ontwikkeling, ook als deze zaken niet onderkend en verwoord worden (p. 96). De 'microben' van McNeill (1976) hebben pestepidemieën veroorzaakt en zo de loop van de maatschappelijke ontwikkeling ingrijpend beïnvloed, zonder dat er toendertijd enig idee bestond over het bestaan van deze microben. Zo'n constatering is de doodsteek voor iedere tekstsocioloog, zo vermoed ik dat niet alleen Wilterdink denkt. Alsof tekstsociologen de invloed van microben op het maatschappelijk leven zouden ontkennen. Natuurlijk doodde de pest mensen. En natuurlijk had het massale sterven ingrijpende consequenties. Te beweren 'dat de Middeleeuwse pestepidemieën werden veroorzaakt door micro-organismen' (p. 89) is echter eenvoudig de stelling van een hedendaagse micro-bioloog en deze kan niets verklaren van de Middeleeuwse omgang met deze pestepidemieën. Daarvoor is alleen de toenmalige lokale betekenis bepalend. Zulke uitspraken worden pas sociologisch als daarmee een sociologische verklaring in termen van maatschappelijke betekenis wordt gegeven. De specifieke maatschappelijke consequenties van de microben werden gemaakt in de processen van interpretatie van wat het was dat hen trof. Degenen die 'de pest' als 'noodlot' ervoeren berustten misschien, zij die 'oorzaken' meenden te onderkennen gingen misschien op de vlucht, anderen gaven zich in hun 'angst voor de dood' misschien over aan buitensporig gedrag. De dood en daarmee samenhangende processen als het openvallen van plaatsen werden geïnterpreteerd en daarin kreeg zij haar gedifferentieerde maatschappelijke consequenties. Microben brengen niet uit zichzelf specifieke maatschappelijke veranderingen teweeg, ook niet als ze de dood ten gevolge hebben. Dat gebeurt pas als deze dood betekenis krijgt en als deze betekenis veranderingsprocessen in gang zet of verhindert. Een verklaring in termen van microben is geen sociologische verklaring. De taak van sociologen is te onderzoeken hoe microben zo'n betekenis konden krijgen dat de Indianen er oorlogen met de Spanjaarden door verloren, misschien omdat de ziekte als teken van 'onwil' of als 'desertie' werd aangemerkt en zo de vechtersmoraal verlaagde, misschien omdat de dood als een teken van 'naderend onheil' werd gezien. Indianen kunnen uiteraard een oorlog verliezen omdat ze op grote schaal sterven, ook los van elke betekenistoekenning. Zo'n uit-

spraak hoort echter niet tot de sociologie. Sociologisch is de vraag hoe de biologisch verklaarbare massale dood van een bepaalde groep mensen (namelijk die zonder immuniteit) een 'verloren oorlog' kan worden. Sociologisch is ook de vraag wat zo'n verloren oorlog in verschillende culturen heeft betekend en teweeggebracht.

3 Verwaarlozing van de context

Wilterdink's derde bezwaar is dat tekstsociologen de 'context', vooral de 'niet-talige' (p. 99), zouden verwaarlozen. Een socioloog zou 'kennis moeten hebben' van zaken als bijvoorbeeld 'bevolkingsdichtheid'. Contextuele kennis is echter alleen van betekenis voorzover het kennis betreft die in de lokaliteit zelf figureert, als betekenissen die daar tot gelding werden gebracht. Feiten op zich zijn niet van belang, alleen de betekenissen ervan. Als bijvoorbeeld zou blijken dat sommige mensen 'bevolkingsdichtheid' zochten om zich 'bescherming te garanderen' en anderen die 'dichtheid' juist ontvluchtten om zich 'een levensonderhoud te verzekeren', wordt aan eenzelfde feit een verschillende maatschappelijke betekenis toegekend. Zulke processen in kaart brengen en te verklaren is wat tekstsociologen nastreven: lokale uitingen verklaren uit lokaal functionerende vertogen. Langs die weg proberen zij te verklaren waarom iets de betekenis kreeg die het kreeg. Een tekstsocioloog gaat het daarom juist om de contextuele verklaring van de praktijken van mensen.

De bewering dat tekstsociologen de materiële context verwaarlozen vindt zijn algemene vorm in Wilterdink's stelling dat zij de dingen waar de woorden naar verwijzen veronachtzamen (p. 102). Daarbij wekt hij de indruk te geloven dat de woorden hun maatschappelijke betekenis ontleenen aan de dingen waar ze naar verwijzen. Zo presenteert hij de lezers het al eerder ter sprake gebrachte zinnen 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen mensen' (p. 96), en vraagt zich af wat tekstsociologen daar nu mee aanmoeten. Is zo'n uitspraak 'onwaar', vraagt hij zich af. Nee, maar om (deze) waarheid gaat het niet in de sociologie. Is de uitspraak 'onwetenschappelijk', vraagt hij vervolgens. Nee, dat niet direct, maar er is ook niets wetenschappelijks aan. Is het 'onbewezen', vraagt hij vervolgens. Nee, ben ik geneigd te denken, maar is het daarom sociologie? Is de uitspraak sociologisch 'van belang', vraagt hij tenslotte. Ja, zou ik zeggen, maar alleen in de betekenissen die de uitspraak in de werkelijkheid krijgt of gekregen heeft. De uitspraak zelf heeft geen maat-

schappelijke betekenis en is daarom op zichzelf sociologisch irrelevant. De uitspraak kan bijvoorbeeld in 1920 van alles hebben betekend. De taak van sociologen is uit te zoeken wat. Misschien hebben sommigen 6,8 miljoen 'veel' gevonden en zijn geëmigreerd, dachten anderen 'nu wordt het misschien gezellig' en besloten zij nog even te blijven, hebben weer anderen zich in hun kindertal proberen te beperken en dachten sommige anderen vervolgens 'aardige markt voor rubberwaren'. Steeds gaat het om de betekenis, niet om de uitspraak (op zich) zelf, ook niet om de feiten waar de uitspraak naar verwijst, althans voor sociologen. De werkelijkheid wordt door mij 'drastisch gereduceerd tot talige constructies of teksten' (p. 100), schrijft Wilterdink. Er wordt echter niets gereduceerd als de sociale werkelijkheid als betekenis wordt bestudeerd. Integendeel zelfs, zij wordt uitgebreid wanneer wat Wilterdink onproblematisch als de werkelijkheid opvat door mij als het resultaat van maatschappelijke praktijken van betekenisproductie wordt beschouwd. Een beperking is die tot talige uitingen, maar die is minder ingrijpend dan Wilterdink suggereert. Niet-talige tekens zijn alleen moeilijker te beschrijven. Hoe bijvoorbeeld de gelaatsuitdrukking te omschrijven die de reactie 'nou, dan niet' uitlokt? Of vindt Wilterdink dat het duidelijk is dat bepaalde uitdrukkingen misprijzend 'zijn' en dat iedereen dat zo kan zien? En hoe 'aanrakingen' (p. 101) te beschrijven die zo veel kunnen betekenen? Talige handelingen zijn daarentegen wel betrekkelijk eenvoudig te beschrijven en met het eenvoudigste moeten wij sociologen misschien voorlopig maar volstaan.

4 De sociologische traditie

Wilterdink's opmerkingen dat voor tekstsociologen kennelijk een groot deel van de sociologie vanwege de 'onwetenschappelijkheid' ervan beter niet geschreven had kunnen worden (p. 90) en dat Weber zijn vraag naar de achtergronden van het kapitalisme zelfs niet had kunnen stellen, zijn wat vreemd. Afgezien van het feit dat ik geen tekstsocioloog zo iets heb zien beweren, kan een wetenschap zich moeilijk op de traditie beroepen. Er zich op beroemen, dat kan. Er zouden toch ook bij sociologen gewoon dingen achterhaald kunnen raken? En wat Weber (1920) betreft: als er nu één klassieker een tekstsociologische vraag heeft gesteld, is hij het. Zijn vraag was welk vertoog ondernemenden in de negentiende eeuw lieten gelden als zij ondernamen en hij beschreef hoe het Calvinisme als vertoog heeft

kunnen gelden aan de hand waarvan kapitalisten aan hun werk en leven hier op aarde betekenis toekenden.

Homogeniserende interpretatie van Eliaanse historisch-sociologen

In de reactie van Wilterdink blijft mijn eigenlijke probleem onbesproken. Dat is het probleem van de homogeniserende en unificerende interpretatie die Eliaanse sociologen in zoveel ogenschijnlijke ongelijkheden hetzelfde - 'civilisatie' - doet lezen, of algemener, het probleem op grond waarvan sociologen er toe komen de wereld te interpreteren. Kern van het meningsverschil daarover lijkt niet een conflict over een methodologisch probleem, maar een conflict over de aard van de sociologie zelf. Wilterdink bestrijdt een 'discipline'-opvatting van sociologie. Sociologen die hun vak als een discipline opvatten, proberen het typisch sociale van de werkelijkheid vast te stellen en dat als (formeel) object van wetenschap te nemen. Wilterdink vindt een sociologie die het specifiek sociale van de werkelijkheid tot object heeft te beperkt. In de discipline-opvatting is 'betekenis' het kenmerkende van de sociale werkelijkheid. Natuurlijk zijn er een hoop andere zaken in de wereld, sommige mensen lopen rood aan als ze met anderen in discussie zijn en er zijn virussen waaraan mensen overlijden, maar over de verklaring daarvan kan een socioloog geen zinnig woord zeggen. Dat moet hij aan andere disciplines overlaten. Wat een socioloog wel kan doen is vanuit de betekenissen die aan een rood gezicht of aan een virus worden toegekend, verklaren waarom deze fenomenen bepaalde maatschappelijke gevolgen krijgen. Met een fysiologische omschrijving van de bloedsomloop of met een virologische omschrijving van het virus kan hij niets beginnen, net zo min als met een beschrijving van de werking van een stoommachine, of - algemener - met elke beschrijving waarin dingen worden gepresenteerd alsof ze zijn zoals ze 'zijn'. Een 'gedisciplineerde' socioloog zoekt juist naar de gespecificeerde en gedifferentieerde maatschappelijke betekenissen van deze 'dingen'. Steeds gaat het deze sociologen om de betekenis van iets, niet om wat het fysisch is, of om wat de essentie ervan zou kunnen zijn. In deze zin is sociologie een discipline, een discipline die door Weber is gestart, door Schutz is ontwikkeld en waar door bijvoorbeeld symbolisch interactionisten, etnomethodologen, cognitieve sociologen en tekstsociologen, maar ook door sommige historisch-sociologen gedifferentieerd en gespecificeerd op wordt voortgebouwd. Dat is een sociologie waarin de sociale werkelijkheid wordt opgevat als een die in de

produktie van betekenissen wordt tot stand gebracht, 'geconstrueerd' zoals dat soms heet.

Literatuur

- Daalen, R. van, *Klaagbrieven en gemeentelijk ingrijpen; Amsterdam 1865-1920*. Amsterdam: Publikatiereeks Sociologisch Instituut, 1987
- Garfinkel, H., *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967
- Goudsblom, J., *De sociologie van Norbert Elias*. Amsterdam: Meulenhoff, 1987
- Goudsblom, J., Openbare gezondheidszorg en het civilisatieproces. In: Goudsblom 1987, pp. 182-210. Bewerking van: J. Goudsblom, Civilisatie, besmettingsangst en hygiëne, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 3, 4 (1977), pp. 271-300
- Hak, T., *Tekstsociologische analyse*. Dordrecht: Foris, 1988
- Kempers, B., *Kunst, macht en mecenaat; het beroep van schilder in sociale verhoudingen, 1250-1600*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1987
- McNeill, W., *Plagues and peoples*. Garden City: Anchor Press, 1976
- Morgan, M., M. Calnan & N. Manning, *Sociological approaches to health and medicine*. London: Croom Helm, 1985
- Nijhof, G., Over de methodologie van beschrijving en interpretatie in Eliaans historisch-sociologisch onderzoek, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 16, 1 (1989), pp. 70-88
- Nijhof, G., On naturalization in health care. In: B. Torode (ed.), *Text and talk as social practice*. Dordrecht: Foris, 1989, pp. 136-154
- Schutz, A., *Collected papers, Vol. 1, The problem of social reality* (M. Natanson, ed.). Den Haag: Nijhoff, 1962
- Schutz A., Common sense and scientific interpretation of human action. In: Schutz 1962, pp. 3-47 (oorspronkelijk in: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1953, XIV)
- Searle, J.R., *Intentionality; an essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983
- Sudnow, D., *Passing on; the social organization of dying*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967
- Torode, B. (ed.), *Text and talk as social practice*. Dordrecht: Foris, 1989
- Weber, M., Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. In: M. Weber, *Die protestantische Ethik*. München: Siebenstern Taschenbuch Verlag, 1965, pp. 29-277. (Oorspronkelijk in: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 1904-1905)
- Wilterdink, N., De maatschappij als tekst; een reactie op Gerhard Nijhof, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 16, 1 (1989), pp. 89-104